

PAPER DETAILS

TITLE: Delhi Türk Sultanligi Sarayinda Bir Tarihçi: Ziyaeddin Berenî ve Tarih Ilminin Faydalari ya da Faydali Tarih Üzerine

AUTHORS: Bilal KOÇ

PAGES: 144-174

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1251721>

DELHİ TÜRK SULTANLIĞI SARAYINDA BİR TARİHÇİ: ZİYAEDDİN BERENÎ VE TARİH İLMİNİN FAYDALARI YA DA FAYDALI TARİH ÜZERİNE

A HISTORIAN AT THE TURKISH SULTANATE PALACE
IN DELHI: ZIYAADDIN BARANI AND THE BENEFITS OF
HISTORICAL SCIENCE OR USEFUL HISTORY

Bilal KOÇ*

Makale Bilgisi

Başvuru: 21.08.2020

Kabul: 01.09.2020

Article Info

Received: August 21, 2020

Accepted: September 01, 2020

Özet

Bu çalışmada 14. yüzyıl Delhi Türk Sultanlığı kaynaklarından birisi olan Târih-i Fîrûzşâhî'nin başlangıç kısmında Ziyaeddin Berenî'nin tarih ilmine dair yer verdiği bilgiler konu edinilmiştir. Yazarın, modern tarihçilerin temel çerçeveleri ve yaklaşımlarını o dönemde tartışıp açıklık getirmesi ve prensipler üzerinden hareket edilmesi gerektiğine dair ortaya koyduğu hususlar çalışmada değerlendirilmiştir. Çalışmanın ilk kısmında Berenî'nin hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir. İkinci kısımda ise onun tarih ilminin faydalarına dönük olarak sıraladığı pasajlara yer verilmiştir. Sıralanan pasajların hemen arkasından müellifin ifade etmek istediği hususlar tarih kavrayışı ve bilinciyle irdelenmiştir. Müellifin –tarih, tarihçi ve tarih yazımı- şeklinde kurguladığı üçleme çalışmanın ana esasının belirlenmesine de zemin hazırlamıştır. Tarih metodu bağlamında tarihçilerin üzerinde karar kıldıkları -ders çıkarma, kültürel aktarım, hayatiyet, zaruriyet, vazgeçilmezlik, tecrübe aktarımı ve diğer bazı kavramlar- müellifin önemle üzerinde durduğu hususlar olduğu için burada da sıklıkla işlenmiştir. Yine burada salt olarak müellifin tarih kavrayışı değil, onunla beraber gelişen tarih üretim tarzı da irdelenmiştir. Çalışmada dikkat çeken bir diğer yön de müellifin tarihi bilginin üretilmesiyle alakalı değerlendirmeleridir. Son olarak müellifin bir bilinç oluşturma düzeyi olarak da gördüğü tarihin kalıcılığı, devamlılığı ve aktarıcılığı sağlayan yönleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Hindistan, Delhi, Hadis, Berenî

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, bilal.koc@hbu.edu.tr

Abstract

This study deals with Ziyaaddin Barani's concept on history that can be tracked in the introduction of his work Tarikh-i Firuzsahi, one of the sources of the 14th century Delhi Turkish Sultanate. Barani's discussion topics are also the main topics of modern historians. His emphasis on principles were evaluated in the study. In the first part of the study, brief information about the life and works of Barani is given. In the second part, his excerpts on the usefulness of history are given. Depending on these excerpts, his ideas are examined. Barani's trilogy which consisted of history, historian and historiography also paved the ground for the basis of this study. His discussion covered some notions of modern history such as extraction, cultural transfer, vitality, indispensability, transfer of experience etc. which are also discussed in the paper. This paper draws attention to Barani's interesting views on the production of historical information. Finally, the aspects that provide the permanence, continuity and transposition of the history, which Barani had seen as a tool of consciousness building, are discussed.

Keywords: History, India, Delhi, Tradition, Barani

Giriş

Zamanımıza kadar tarihin pek çok tanımı yapılmış ve hemen hemen hepsi de benzer noktalarda birleşmişlerdir. Bu cümleden -geçmiş, olay, neden-sonuç, yer-zaman- gibi kavramlar tarih için esas görülmüştür. Burada yeniden bir tarih tanımına girmek yerine doğrudan konumuz olan Berenî'nin tarihçilikle ilgili değerlendirilmelerine geçilecektir. Onun söz konusu değerlendirmelerin istinat ettiği ana noktalar tarihin hadis ilmiyle olan benzerliği ve onun kadar değerli görülmesi gerektiği, bireyler, aileler, toplumlar ve idareciler açısından tarihin ifade ettiği değer ve bilinç düzeyi, tarih yazıcılığında takip edilmesi gereken kaide ve nizamlar olarak tespit edilmiştir. Çalışma genel hatlarıyla bu çerçevede ele alınmış ve müellifin yansıtmaya çalıştığı dönemin tarihçilik psikolojisi ve kurmak istediği -tarihçilik formasyonu- ele alınmıştır.

1. Ziyaeddîn Berenî Hayatı ve Eserleri

Berenî'nin hangi tarihte doğduğu tam olarak bilinmemekle beraber 1285 (?) yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Ailesinin Delhi Türk Sultanları ile yakın ilişkiler içinde bulunmasından dolayı belli bir müddet sarayda kalmıştır. Özellikle babası ve amcasının Halaçlar (1290-1320) döneminde idari kademelerde görev alması Berenî'nin dönem gelişmelerini yakından öğrenmesini sağlamıştır. Çünkü babası Müeyyidü'l-Mülk Sultan Alaeddin Muhammed Halaci (1296-1316) döneminde Beren vilayetinde vali yardımcısı olarak görev alırken amcası Melik Alaü'l-Mülk ise Delhi

Kalesi'nin kumandanlığı görevini yürütmüştür. Ailesinin idarî mekanizmalarda aldığı pozisyon ilerleyen süreçte, onun Tuğluklular Hanedanında (1320-1414), Sultan Muhammed Tuğluk (1325-1351) döneminde danışmanlık makamına gelmesini sağlamıştır. Bunun doğal sonucu olarak dönem gelişmelerinin pek çoğuna yakından şahit olmuş ve onun bu gözlemlerini eserlerinden görmek mümkündür.¹ Ailesinin konumuna dair bir diğer bilgi ise Halaçlar öncesine ait olup, dedesi (annesinin babası) Hüsameddin'in Sultan Gıyaseddin Balaban'ın emirlerinden Melik Barbek Sultanî'nin hacıplığı ve yakın görevlileri arasında yer almıştır.²

Eserleri cümlesinden olarak *Târih-i Fîrûzşâhî*³ adlı eseri, Sultan Gıyaseddin Balaban (1266-1287) dönemi gelişmelerini konu edinerek başlar ki, söz konusu döneme dair anlatıları daha ziyade aile büyüklerinden ve ileri gelenlerden duydukları etrafında yazıya geçirilmiştir. Adı geçen eserin nihai kısmı ise Sultan Fîrûz Şah Tuğluk'un (1351-1388) saltanat döneminin ilk altı yılını kapsayan (1357'ye kadar) olaylarla sonlanır. 1266'dan 1357'ye kadar olan gelişmeleri Delhi Türk Sultanlığı özelinde konu edinen eser tematik özellikleri bakımından oldukça zengindir. Eser, siyasi tarihi konu edinmesine rağmen dönemin sosyo-ekonomik gelişmelerinden kültürel unsurlarına varıncaya kadar pek çok hususa da yer vermektedir. Bu yönüyle bir çeşitlilik ve zenginlik barındırmaktadır. Bazı noktalardaki tarihlendirme hatalarına rağmen önemli bir eserdir.⁴

Diğer eserlerine bakıldığında öncelikli olarak siyasetname türünde yazdığı *Fetâvâ-yı Cihândârî*'yi⁵ zikretmek gerekir. İdeal bir hükümdar ve idarecinin taşıması gereken özellikleri barındıran eserde İslâm öncesi

¹ Charles Ambrose Storey, *Persian Literature* (London: Luzac & Company Ltd., 1970), 505-508; Agha Mahdi Husain, *Tughluq Dynasty*, (New-Delhi: S. Chand & Co (Pvt) Ltd., 1976), 553-554; Peter Hardy, "Barani" (Leiden: *The Encyclopaedia of Islam*, 1986), 5.1/1036-1037; a.mlf., *Historians of Medieval India* (New-Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1997), 20-21; S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006), xxii-xxiii; Azmi Özcan, "Berenî" (İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1992), 5/491; İqtidar Alam Khan, *Historical Dictionary of Medieval India* (Maryland: The Scarecrow Press, 2008), 38-39; Bilal Koç, *Delhi Türk Sultanlığında Tuğluklular Dönemi Siyasi Tarihi (1320-1414)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 25.

² Husain, *Tughluq Dynasty*, 553.

³ Ziyâeddîn Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, tsh. Mevlevî Seyyid Ahmed Han Sahib, (Kalküta: Captain W. Nassau Lees, 1862).

⁴ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığında Teşkilat*, xxiii; Khan, *Historical Dictionary of Medieval India*, 38-39; Koç, *Tuğluklular...*, 25.

⁵ Ziyâeddîn Berenî, *Fetâvâ-yı Cihândârî*, tsh. Mirza Süleyman Han (Lahor: İdare-i Tahkikât-ı Pakistan, Danişgah-ı Pencab, 1972).

gelenekten hareket edilerek Pers/İran tarihine, İslâm Halifeliği ile Gazneliler dönemini de içinde barındıran -idealize edilmiş idareciler ve uygulamalar-konu edinilmiştir. Bunların yanı sıra çarşı-pazar, fiyat uygulaması, ordu ve adli konulara dönük temalar/konular bulunmaktadır.⁶

Müellifin bir diğer eseri ise *Na't-ı Muhammedî*'dir. Söz konusu bu eserin fiziksel özelliklerine dair bilgi veren Husain, kitabın 413 sayfadan müteşekkil olduğunu, sayfa ebatlarının 10x6 cm şeklinde ölçüldüğünü, *nesta'lik*⁷ yazı türünde yazıldığını ve her bir sayfanın yirmi beş satır içeriğini ve önsöz kısmının Hz. Muhammed'e övgü ile başladığını belirtmektedir.⁸ Müellif, bu eseri yazmaktaki gayesini, eşsiz bir eser ortaya koymayı planladığını ve bunun doğal sonucu olarak da Allah'a inananlar tarafından okunması halinde mutlu olmak şeklinde açıklamaktadır. Devamında ise bu esrin okunmasıyla birlikte insanların maddi dünyaya yönelik anlayışlarının ve arayışlarının yerini İslâm ve onun kaidelerini arayış çabalarının alacağını beyan etmektedir. Yine Hz. Muhammed'in tanınmasıyla birlikte hayatının belirli yönlerinin ve İslâm'ın özünün anlaşılabilmesine katkı sağlayacağını beyan etmektedir.⁹ Berenî, ayrıca iddialı bir şekilde bu eseri yazmaktan dolayı kimseden korkmadığını ve çekinmediğini ifade etmektedir. Akabinde de eserine değer atfederek Gazali, Razi, Sanaî ve Şeyh Nizamü'd-Dîn gibi büyük ilim adamlarının ve hukukçuların da o dönem hayatta olsalardı kendisini takdir edeceklerini dile getirmektedir.¹⁰

Müellifin dönem kaynaklarında zikredilen diğer eserlerine bakıldığında *Salât-ı Kebîr*, *İnâyetnâme-i İlâhî*, *Me'âsir-i Sâdât*, *Hasretnâme*, *Lübbü't-Târîh* adlı eserleri de bulunmaktadır.¹¹ Berenî, *Ahbâr-ı Bermekiyyân* adlı eseri ise 1354'te Arapçadan Farsçaya tercüme etmiş ve ardından da Sultan Fîrûz Şah Tuğluk'a (1351-1388) ithaf etmiştir.¹²

2. Müellifin gaye açıklaması

Berenî, tarih ilminin hükümlerini, şartlarını, faydalarını, değerlerini, üstünlüklerini *Târîh-i Fîrûzşâhî* adlı eserinin önsözünde/mukaddimesinde

⁶ Husain, *Tughluq Dynasty*, 564-567; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığında Teşkilat*, xxiii-xxiv; Koç, *Tuğluklular...*, 36; a.mlf., "Ticaret ve Kazanç Ahlâkının Hindistan Görünümü: Fetâvâ-yı Cihândârî ve Pazar Bahsi" (Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Yayınları, IV. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildirileri, 2019), 1/166.

⁷ İran'da geliştirilen nesih ve ta'lik kırmızı yazı stili. Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük* (İstanbul: Say Yayınları, 2008), 1496.

⁸ Husain, *Tughluq Dynasty*, 554.

⁹ Husain, *Tughluq Dynasty*, 555.

¹⁰ Husain, *Tughluq Dynasty*, 558.

¹¹ Özcan, "Berenî", 5/491.

¹² Özcan, "Berenî", 5/491.

dile getirdiğini beyan etmektedir. Müellif, zikredilen ifadesinden maksadının Fars tarih yazıcılarının bireysellikten kaçınmaları olduğunu nakleder. Yine müellif muradının eserinin içindekiler kısmında da açıklandığı üzere Fars tarih yazıcılarının sözü uzattıklarını ortaya koyar. Müellif kendisinin ise tarih ilminin cezbedici yönlerini ve faydalarını gördüğünü ifade etmektedir. Tarih yazmak istediğini ve Âdem ile iki oğlundan başlayarak bu işe koyulduğunu belirtir. O dönemlerden başlayarak peygamberlerin ve sultanların hayatlarını ortaya koyan ve Hz. Muhammed dönemini de içine alan, Keyümers'in çocukları Hüsrev ile Perviz'in faaliyetlerini kapsayan bir tarih yazmayı düşündüğünü nakleder. Bundan sonra ise İslâm hükümdarlarından başlayarak yaşadığı döneme kadar olan olayları konu edinmeyi düşündüğünü belirttikten sonra eserinin adını da o dönemin padişahı olan Sultan Fîrûz Şah Tuğluk'a ithafen bu şekilde adlandırdığını kaydeder.¹³

Müellif, bu eserini vücuda getirirken, Minhâc-ı Sirâc El-Cüzcânî'nin *Tabakât-ı Nâsirî* adlı eserinin yardımı olduğunu belirtir. Adı geçen eserin Delhi'de yazıldığını, 23 bölümden oluştuğunu, Âdem'den başlayarak peygamberlerin ve halifelerin faaliyetlerinin yanı sıra Sultan Şemseddin İltutmüş'un oğlu Sultan Nâsireddin dönemi ile Şemsî Sultanlarının faaliyetlerine kadar olan olayları konu edindiğini ortaya koyar.¹⁴ Bu noktada Berenî, eğer El-Cüzcânî gibi yazacak olursa kendi değerlendirmelerinin diğer araştırmacıların yaptıklarını ortaya koyan bir şey olacağını dile getirmektedir. Yine devamında onların yazdıklarının aksi yönünde bir şey yazması durumunda da edepsizlik edeceğini ve kendisine bir cüret yükleyeceğini nakletmektedir. Müellif, bu kaygılardan dolayı yazacağı tarih kitabında *Tabakât-ı Nâsirî* den hareketle incelemelerde bulunanlarla benzerliğe ve şüpheyne düşmek istemediğini belirtir. Bu nedenle de müellifin adı geçen eserde yer alan konularla paralel konuları ele almamayı hareket noktası kabul ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda da sonraki Delhi sultanlarının dönemindeki faaliyetleri El-Cüzcânî dile getirmede için bunları tamamlamak için yazdığını ve bunları tarih ilminin şartları çerçevesinde yerine getireceğini kaydeder.¹⁵

Ayrıca bilginlerin, görenlerin, yazarların da kısa sürede kendisinin yazmasını istediklerini ve kendisinden insaflarını ve beğenilerini esirgemeyeceklerini ifade eder. Bu düşüncelerden hareketle araştırmalara

¹³ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 20.

¹⁴ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 20-21.

¹⁵ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 21; El-Cüzcânî'nin eserinin Türkçe çevirileri için bkz. Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016; a.mlf, *Tabakat-ı Nâsirî, (Selçuklular)*, çev. Erkan Göksu, Taşhan Kitap, Tokat, 2011.

başladığını ve o sultanların dönemine dair bilgilerin *Tabakât-ı Nâsırî*'de kısmen de olsa irad edildiğini ortaya koymaktadır. Hatta eserin üzerinden 95 yıl geçtiğini ve sekiz padişahın tahta çıktığını, üç hükümdarın da hak ederek veya etmeyerek tahtta üç-dört ay kaldıklarını belirtmektedir. Berenî kendisinin de kısaca sekiz padişahın dönemlerini eserinde ele aldığını ifade eder. Özellikle Sultan Gıyâseddîn Balaban dönemini yeni baştan ele aldığını, *Tabakât-ı Nâsırî*'de onun döneminin olmadığını ifade eder.¹⁶

Müellifin gaye açıkladığı bu kısım, aynı yüzyılda yaşayan İbn Haldun'un (1332-1406) tarihin gayesine ve faydalarına dönük ortaya koyduğu hususlarla örtüşmektedir. Bu noktadaki tespiti şu şekildedir.

*“Malum olsun ki tarih ilmi; gayesi şerefli, faydaları pek çok ve usulü gayet önemli olan bir (disiplin ve) fendir. Çünkü bu ilim, geçmişteki kavimlerin ahlâkı, nebîlerin gidişatı, hükümdarların devletleri ve siyasetleri ile ilgili hallere bizi vakıf kılar. Din ve dünya hallerinde, maksadı örnek (ibret) almak olan kimsenin temin edeceği fayda bu suretle tamamlanmış olur.”*¹⁷

3. Ziyaeddîn Berenî'nin Tarih İlmine Bakışı

N. Alkan, tarih düşüncesinin oluştuğu ve gelişerek farklılaştığı beş dönemin (Efsaneler, Grek-Roma, Yahudi-Hristiyanî, İslâmî ve Aydınlanmacı) varlığından bahseder ve bu dönemleri, birbirinin oluşmasına katkıda bulunmuş dönemler olarak tanımlar.¹⁸ Bu noktadan hareketle Berenî, İslâmî dönem tarih yazıcılığı içerisinde yaşamış ve yazmış bir tarihçidir. Tarih yazım tarzı ve düşüncesinde bağlı olduğu medeniyetin kavram dünyası ve gelenekler bağlamında oluşan İslâmî devir tarih yazıcılığının ve tarih tasarımı esas bakışları hâkimdir. Olaylara anlam katması ve değerlendirmeleri de tarih yazımına yönelik ifade edilen hususlarla alakalı ipuçları vermektedir.

Berenî'nin İslâm tarih yazıcılığı içerisinde yazdığını ifade etmişken; İslâm tarihçiliğinin doğuş sürecine bakıldığında birçok ilimle beraber (hadis, fıkıh, tefsir, dil malzemesi derleyiciliği) ortaya çıkmış, onlardan etkilendiği gibi onları da etkilemiştir. Araplardaki tarih düşüncesinin gelişmesinde yazıtlar, sözlü edebiyat ve hikâyeler, soy bilgisini ihtiva eden ensap ilmi, Arap şiiri, İran, Yahudi, Süryani, Hristiyan ve Arap kabilelerinin edebiyat ve tarihi, Kurân-ı Kerim'deki hikâyeler ve kıssalar, siyasi gruplaşmalar ve

¹⁶ Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, 21-22.

¹⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 165.

¹⁸ Necmettin Alkan, “Efsaneden Aydınlanmacı Geleneğe Tarih Düşüncesi”, *Tarih Nasıl Yazılır?*, ed. Ahmet Şimşek, (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2011), 35.

imamet meselesini bunlar arasında zikretmek mümkündür.¹⁹ Dolayısıyla zikredilen bu hususlar etrafında gelişen tarihçilik yaklaşımı Berenî ve orta çağ Hindistanı İslâm tarih yazıcılığında görülmektedir.

R. Şeşen, İslâm tarihçiliğinin ortaya çıkışında iki önemli ekolün (mektebin) varlığını ortaya koyar ve bunları Medine Tarih Ekolü ile Irak Tarih Ekolü olarak sınıflandırır. Hadis-i Şeriflerle beraber fıkıh ve tefsirle uğraşanları Medine Ekolü içine dâhil ederken Hadis-i Şeriflerin yanı sıra şiir, dil, haber (tarih) araştırmalarıyla uğraşanları ise Irak Ekolü'nün meydana getirenler olarak gruplandırır.²⁰ Söz konusu bu gruplandırmadan hareketle bakıldığında Berenî'nin de tarihe bakışı, değer atfetme hali, yazım tarzı ve tarihi konumlandığı yer hadis-i şeriflerden ayrıdır ki kendisi de bunu dile getirmiştir. Bu bağlamda Irak Tarih Ekolü'nün devamcısı olduğu ve tarihin yanı sıra folklor ve kültürel değerlerin varlığına eserinde yer verdiği görülmektedir.

Müellifin tarihe ve tarihçiliğe yönelik, ahlakilik, doğruluk, gerçeklik, güvenilirlik gibi ifade ettiği ilkeler soyut olarak yücelttiği kavramlar olmayıp, tarihçiliğinin esasına da bir göndermedir. Müellif, olayları belli bir zaman cetveli içinde ve mekânlarına işaret ederek vermesinin yanı sıra yer yer olayları değerlendirme ve analizlere de yer vermektedir. Tarihçinin belge ve bilgi üzerinden değerlendirme yapmasına karşı olmamakla birlikte ana kaideyi -güven ve gerçek- üzerine temellendirmektedir. Dönem gelişmeleri ve tarihçiliği noktasında iyimserlik-kötümserlik çizgisinin ortasında bir yerde durmakta ve temkinli olmaktan yanadır. Aşağıda sıralanacak hususlardan da görüleceği üzere bu durum onun tarihçiliğinin görünümüne de işaret etmektedir.

İ. Öztürk, tarihçinin öznel anlatısı ile olayın nesnel bilgisinin ayırt edilmesinin güçlüğüne vurgu yaptıktan sonra tarihi metni ve orada yer verilen bilgiyi oluşturanın tarihçi olmasından hareketle öznel anlatının varlığına işaret eder.²¹ Buradan yola çıkarak Berenî'nin verdiği bilgilerde ve anlatılarında da öznel değerlendirmelerinin olduğu görülmektedir. Buradaki öznel anlatıdan, onun gerçeği yaraladığı veya gerçeği kurguya dönüştürdüğü anlaşılmamalıdır. Elbette bu durumu bugünden bakarak onun kusuru olarak görmemek gerekir. Yine Berenî'yi bir orta çağ tarihçisi olarak kendi ontolojik epistemolojik çerçevesinde anlamak icap etmektedir. Onun

¹⁹ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* (İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1998), 16-17.

²⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 19.

²¹ İbrahim Hakkı Öztürk, "Bilimsel (Modern) Tarihten Parçalanmış (Postmodern) Tarihe", *Tarih Nasıl Yazılır?*, ed. Ahmet Şimşek (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), 60.

bugünkü tarihçilik anlayışına ulaşan veyahut mümasil yönlerinin bulunduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda S. Oppermann, Hayden White'dan naklen tarihsel metinlerin edebiyat metinleri gibi yorumla açık olmasını önceleyerek nesnel anlatılar üretmediğini ifade eder.²² Bu minval üzere değerlendirmelerde bulunan M. Safran ve A. Şimşek de tarih eserlerinin geçmişi bütünüyle veya kısmî olarak kusursuz naklettiklerine dair bir düşüncenin varlığını dile getirirlerken tarihçinin kesin bir inanç halini alan bu ön kabul üzerinde durmasının yerinde olacağını ileri sürerler.²³

Bu bağlamda kayıtlara yer veren İbn Haldun'a müracaat edilecek olunursa, Berenî'nin tarihçilik adına belirlediği ilkeler daha iyi anlaşılacaktır.

*“Çoğu kere tarihçilerin, müfessirlerin ve nakil üstatlarının hikâyelerde ve vakalarda içine düştükleri hataların sebebi, zayıf veya sağlam demeyip, sadece nakle itimat etmeleri, bunları asıllarıyla karşılaştırmamaları, benzerleriyle mukayese etmemeleri, hikmeti ölçü alarak oluşumların tabiatlarını kavramak suretiyle haberlerde muhakeme ve basireti hakem kılmamaları, bunları dikkate almadan konuyu ele almalarıdır. Bu yüzden haktan sapmışlar, vehim ve hata sahrasında şaşkın şaşkın dolaşmışlardır. Özellikle hikâyelerde bahis konusu edilen askerlerin ve malların sayılarını sıralarken bu durumda kalmışlardır. Çünkü bu gibi konular yalan için uygun bir vesile, makul olmayan sözler için elverişli bir yerdir. Onun için bu gibi hususları usûl ve esaslara göre değerlendirmek, temel kaidelere arz etmek şarttır.”*²⁴

Yer verilen bu referanslar ışığında orta çağ kapsamı içerisinde yaşamış ve yazmış olan Berenî'nin nakillerine bakıldığında, -ortaçağ gerçekleri üzerinden- nakleden, olayları yorumlayan ve dinî referanslara sık sık başvuran bir tarihçi olduğu görülecektir. Doğruları yazdığı iddiasında bulunmasına rağmen bir ön kabule muhatabını sürüklemeye gayesinde olmasından hareketle dikkatli bir şekilde okunmasında yarar vardır. Döneminin gelişmelerine yönelik sundukları ve eserinin birinci elden kaynak olma özelliği taşıması -biricik ve kusursuz- haline getirmemelidir. Aynı şekilde onun naklettiklerinin tamamını şüpheli, taraflı ve gerçek dışı şeklinde de okumamak gerekir. Çünkü bu şekilde baskın ön kabullerle tarihî kaynaklara yaklaşmak da -araştırmacıyı, okuyucuyu ve tarihçiyi- metnin bağlamından koparabilir. Yine doğruyu bulmak, bilginin kesinliğini tayin

²² Serpil Oppermann, “Yeni Tarihselcilik”, *Türkiye’de Tarih Yazımı*, ed. Vahdettin Engin vd., (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), 340.

²³ Mustafa Safran - Ahmet Şimşek, “Tarih yazımında Bir Sorun: Anlatı”, *Türkiye’de Tarih Yazımı*, ed. Vahdettin Engin vd., (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), 330.

²⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 165.

etmek, yanlış ayırt etmek ve doğruyu temyiz etmek için diğer kaynaklarla karşılaştırma yapmak bir gereklilik olarak zikredilebilir.

Bu bağlamda İbn Haldun tarih ilminin esasını kaybetmesine ve karışık hale getirilmesine dair naklettiği tespitinde, tarihçilerin içine düştükleri hatalardan hareketle yazdıklarının üzerinde düşünülmeden kabul edildiğini belirtir. Buna bağlı olarak tarihe bakan ve okuyanların da doğruyla yanlış, gerçekte batılı karıştıran bir vaziyet içine düştüklerini nakleder. Nihai noktada ise tarihin, halk tarafından bir masal olarak anlatılan alan haline dönüştüğüne dikkat çekmektedir.²⁵ Yine İbn Haldun, tarihle uğraşanların siyasetin kaideleri ve varlıkların tabiatlarını bilmeye muhtaç olduklarını, gidişat, ahlak, gelenek, din, mezhep ve diğer haller itibarıyla milletler, ülkeler ve çağlar arasındaki değişikliklere yönelik bilgi sahibi olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Geleceğe dönük gelişmeleri hâlihazırdaki duruma bakarak öngörebilme, içinde bulunulan hâl, gelecek ve tarihî durum arasındaki uygunluk veya farkın sebeplerini göz önünde bulundurmasının isabetli olacağını nakletmektedir. Bir başka husus olarak devletlerin ve milletlerin kuruluş esaslarına, idarecilerine dair bilgi sahibi olmasını incelemektedir. Nihai olarak ise tarihçinin eldeki bilgilerin kaynağına dair elde ettiği sonuçların naklettiği haberin doğru veya yanlış olacağını belirleyebileceğini ifade etmektedir.²⁶ Görüldüğü üzere İbn Haldun'un tarihçiliği prensipler üzerinden okuma ve nakletme anlayışı Berenî'nin burada ortaya konulan ilkeleriyle örtüşmektedir. Bir yönüyle İbn Haldun ve Berenî aynı çağın insanı olmalarından hareketle benzer hususları nakletmişlerdir. Bu noktada Hasan Berenî de aynı tespitleri paylaşarak her ikisinin görüşlerini karşılaştırmış ve sosyal tarih sahasındaki yaklaşımlarına vurgu yapmıştır.²⁷

4. Tarih Yazıcılığı Tarzı ve Tarih Anlayışı

Berenî, *Târîh-i Fîrûzşâhî* adlı eserinin giriş kısmında İslâm tarihinin Hz. Peygamber ve Dört Halife dönemini kapsayan kısmı hakkında kısa bilgiler verdikten sonra tarih ilmi üzerindeki değerlendirmelerine yer vermektedir. Burada bir yönüyle İslâm tarihçilerinin kendi dönemlerini bütüne ilave etme tarzlarının bir örneğini vermekte ve kökenlerini tespit etmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak tarih sayesinde peygamberlerin, halifelerin, sultanların, din ile devlet büyüklerinin hayatlarının ve faaliyetlerinin öğrenileceğini

²⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, 189.

²⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, 189.

²⁷ Shahla Bakhtiari – Akram Jozian. “Social Approach of Ziauddin Barani in Official Historiography”, *Biannual Journal of Historical Perspective & Historiography Alzahra University*, (Tahran: <http://hph.alzahra.ac.ir/>, 2016), V.26/17, 39.

ortaya koyarak kendi epistemolojisinin amacını ve sınırlarını çizmektedir. Bu yönüyle tarihi ve uğraşı alanını, din ve devlet büyüklerinin hikâyelerini halk arasında yaymak olarak tarif etmesi bilginin kamusallaşmasına bir gönderme olarak durmaktadır. Berenî, tarihi bu yönle mahsus bir ilim olarak gördüğünü ortaya koyduktan sonra, onun rezillikleri, aşağılıkları, uygunsuzlukları, değersizlikleri, belirsizlikleri, hasislikleri, bozuk nesillerin geçmişini ortaya koymaktan uzak çok değerli bir ilim olduğu üzerinde durmaktadır. Bir yönüyle insanın ve tarihin yapısındaki mükerrer sıkıntılara işaret ederek ibret aldirmaya çalışmaktadır. Tarihin bunları ortaya koymasının hiçbir menfaat sağlamayacağı gibi hiçbir işe yaramayacağını kaydetmektedir. Ardından tarih ilmi sayesinde büyüklerin vasıflarından haberdar olunabileceğini, ayrıca din ve devlet büyüklerinin hikâyelerinin ve özellikle de iyi özelliklerinin ortaya konulabileceğini belirtmektedir.²⁸ Müellifin bu kaydı ise klasik bir İslâm tarih okulu saikının varlığını göstermektedir.

Buradan hareketle Berenî'nin tarih anlayışının geçmişi, içinde bulunan zamana ve geleceğe aktarmak şeklinde tezahür ettiği görülmektedir ki, bunlar ibret, örneklik, erken uyarı meselesine dair çıkarımları akla getirmektedir. Bunun yanı sıra onun tarihe bakışında -gelecek imgesi- de geçmişten hareketle öngörülmektedir. Dikkat edilirse tarihin muhatapları tarafından öğrenilmesi ve yayılması hususları öne çıkarılan boyutları olmuştur. Yine Berenî, tarihin uğraşı alanından hareketle -ele alınan, nakledilen hususlar- bağlamında menfi konulardan ziyade daha müspet olarak görülebilecek vasıfları ön plana çıkarmak istemiştir. Bu yönüyle de pragmatik bir tarih tarzına sahiptir. Müellif, tarih ilmine atfettiği değerden ve kalıcılığından hareketle dünün uygunsuz veyahut nakledilmesi uygun görülmeyen olaylarının yazılmasının hiçbir fayda sağlamayacağı üzerinde durmuştur. Ancak burada tarih ilmine -nakledilecek konular- noktasında sınırlamalar getirmek istemişse de zikrettiği hususlar noktasında eserlerinde epeyce örnek bulmak mümkündür.

Yazar bu noktadaki tespitlerinden hareketle tarihin odağını ortaya koymakla birlikte fayda yönüne de işaret etmektedir. Düşkünlükleri, rezillikleri ve kötü durumları ortaya koymanın tarih ilmi açısından rağbet edilecek durumlar olmadığını belirtmektedir. Bu tarz şeyleri bilmenin ve okumanın da tarih açısından değer yönünün olmadığını ve hatta zararlı olduğunu kaydetmektedir. Tarihi, nefis bir ilim olarak kaydeden Berenî, büyük şahısların ve hatta onların soyundan gelenlerin faaliyetlerinin ortaya konulması bakımından tarihin faydalı olduğuna işaret etmektedir. Tarih

²⁸ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 9.

ilminden habersiz olmanın mümkün olmadığını ortaya koyduktan sonra tarihin hayatî derecede önemli olduğuna işaret etmektedir.²⁹

Berenî, aslına bakılırsa kendi penceresinden tarihe ve tarihçiye büyük anlamlar yüklemiş birisidir. Özellikle onun fayda-zarar ve değer-değersizlik nitelermeleri tarih ilmine verdiği değeri göstermesinin yanında, nakilci olarak tarihe fayda yönünden yaklaştığına işaret etmektedir. Çünkü tarih ilminin konularını rağbet edilecek veya edilmeyecek olarak ikiye ayırması, yine tarihi, nefis bir ilim olarak görmesi buna bir delildir. Diğer ilimler gibi tarihten habersiz olunamayacağını ve tarihi olayları dinlememenin kaçınılmaz olduğunu ortaya koyarken de tarih ilmine önem atfettiği görülmektedir. Bu yönüyle Berenî'nin modern tarihçinin devletler, milletler ve medeniyetler için -hafıza ilim- olarak gördüğü tarihi, hassasiyet ve hayatiyet çizgisinde gören bir orta çağ tarihçisi olduğu ve günümüz anlayışına yaklaşan bir muhtevada tarihe baktığı sonucuna ulaşılabilir.

5. Tarihçiye Bakışı ve Değer Yükleme

Berenî, tarihçinin ileri gelenlerin ve onların soyundan gelenlerin yanında, canlarından daha aziz tutması gereken bir şahıs olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tarihçilerin yazdıkları ve ortaya koyduklarıyla birlikte din ve devlet büyüklerinin hayatlarının ebedî bir hâl aldığını ifade ederek tarihçilerin ayağının tozu sayesinde bunların mümkün olabileceğini ifade etmektedir.³⁰ Bu yönüyle o, tarihe verdiği değeri, tarihi yazan ve geleceğe aktaran tarihçiye de atfetmektedir. Zamanın kalıcılığını sağlayan kişi olarak tarihçi, yazdıklarıyla dönemleri, kişileri ve olayları kalıcı hale getirmektedir. Aslına bakılırsa tarihçinin kaydettikleri -bir terazinin hassaslığında- olmalıdır ki, döneminde yazılan veya döneminden sonra yazılan kaynaklara da ışık tutabilsin. Burada tarihçinin bu kalıcılık ve aktarımla bilginin sürekliliği ve kültürün devamıyeti üzerindeki rolü ve değerine de temas edilmektedir. Bu noktada Berenî'nin tarihçinin görev alanına yönelik ortaya koydukları tarihçi olarak durduğu yere ve metoduna da işaret etmektedir.

6. Tarihin Faydalarını Sıralaması

Berenî, tarihle ilgili genel görüşlerini bu şekilde ortaya koyduktan sonra, tarihin faydalarını maddeler halinde sıralamaktadır. Bunları yaparken bir taraftan da dönemi açısından tarihçiliğin genel görünümüne dair bilgiler nakletmektedir.

²⁹ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 9-10.

³⁰ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 10.

İlk Fayda: Semavî kitaplar düzlemi ve tarih

İslâm tarihçileri en geniş çerçevesinde yaratılış ve peygamberler tarihi ile devam bir süreç içerisinde zamanı düşünürler. Berenî, Semavî kitaplarda daha çok peygamberlerin uygulamalarının ortaya konduğunu belirttikten sonra toplumları idare eden hükümdarların zorlu uygulamaları hakkında, emir ve yasaklarına yönelik bilgilerin de tarihin kapsamı içerisinde olduğuna işaret etmektedir. Anlayış ve idrak sahibi kimseler için tarih ilminin bir itibar vesilesi olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedir.³¹

Müellifin ifade ettiği bu hususlar, tarihin -konusunun ne olduğuna-yönelik bir cevap sunmaktadır. Semavî kitapların peygamberlerin uygulamalarına yönelik çıkarımlar sunduğunu ortaya koyduktan sonra toplumu yöneten hükümdarın yöneten-yönetilen ilişkisi bağlamında ortaya koyduğu faaliyetlerin tarihin kapsamı içerisinde yer aldığını vurgulamaktadır. Burada süreklilik ve örneklik noktasında peygamberler tarihinin faydası üzerinden bir epistemoloji oluşmaktadır. Berenî, buradan yola çıkarak tarihin -itibar sağlayan bir ilim- olduğuna dikkatleri çekmektedir.

İkinci Fayda: Hadis ilmi ve tarih

Peygamberler tarihi içinde en güzel örnek şüphesiz Hz. Muhammed'dir. Müellif, Hz. Muhammed'in sözlerinin ve uygulamalarının ifadesi olan *hadis-i şerif*lerin açıklanmasının çok önemli bir ilim olduğunu ortaya koyduktan sonra, tarihin de ondan sonra en nefis ve faydalı ilimlerden birisi olduğuna işaret ederek ikinci faydasına atıfta bulunmaktadır. Bu itibarla müellif açısından ravilerin tenkit edilmesi ve tarifleri ile hadislerin içinde verilen olaylar bu açıdan önemlidir. Buradaki katkı bilgi, usul sahasında da tebarüz eder. Müellif, peygamberin gaza ve cihat faaliyetlerinin ortaya konulduğu hadisler ile onların zamanında veya sonrasında istinsah edildiği dönemle alakalı gelişmelerin de tarih ilminin konusu dâhilinde olduğunu ortaya koymaktadır. Berenî bu yönüyle tarih ile hadis ilmi arasında bağlantı kurmaktadır. Bu bağlantıdan hareketle de hadisleri kaydeden raviler ile tarihçilerin İslâm tarihine büyük hizmet ettiklerini kaydetmektedir. Böylelikle de peygamberin ve sahabe-i kiramın (arkadaşlarının) yaptıkları uygulamalar ve işlerden haberdar olmanın mümkün olacağını belirtmektedir. Hatta sahabenin niteliklerinin de bu şekilde anlaşılabilceğini ortaya koymaktadır.³²

³¹ Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, 10.

³² Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, 10-11.

Berenî, tarih ilminin -yerini tespiti- çalışırken- Hz. Muhammed'in hadis-i şeriflerinin açıklanma çabalarından sonraki en önemli ve faydalı ilimlerden birisi olarak nakletmektedir. Hadislerde nakledilen bilgilerin tenkit açısından ihtiva ettiği önemi vurguladıktan sonra Hz. Muhammed'in gerçekleştirdiği askerî seferlere yer veren hadislerin bir yönüyle tarihin konusu olduğunu kaydetmektedir. Peygamberin hayatı dini bir nitelik taşıdığı kadar tarih ilmine dair bir anlam da taşımaktadır. Hadisler bir dinin çerçevesini oluştururken tarihi bir süreci de temsil etmektedirler. Burada sadece Berenî değil, diğer orta çağ müelliflerinin de sık sık hadisleri referans olarak kabul ettikleri görülmektedir. Hadislerin içeriği sadece dinî yönüyle İslâm devletlerini ve topluluklarını etkilememiştir. Bunun yanında idari, içtimai, iktisadi, askerî ve diğer yönlerden de etkilemiştir. Özellikle fiilî olarak uygulamaların hayata geçirilmesinde belirleyici yönü olmuştur ki, müellifte bunu bir kez daha kendi eseri özelinde dile getirmektedir.

Müellifin bu noktadaki bağlamlarından bir diğeri de tarih ilmi ile hadis ilmi arasında benzerlik kurma çabasıdır. Hadisleri nakleden rivayetçiler ile tarihçilerin yaptıkları nakiller dolayısıyla İslâm tarihine katkı sunduklarını ortaya koymaktadır. Hz. Muhammed ile birlikte yakın arkadaşlarının niteliklerinin anlaşılması, karar alma sürecinde neler yaptıkları, aile hayatlarının nasıl olduğu, içtimai hayatta nelere dikkat ettikleri gibi hususlar İslâm tarihi özelinde pek çok noktada hadisler ile berraklaşmaktadır. Tarih ise konusu ve amacı itibarıyla dünden bugüne ilmi çerçeveler dâhilinde nakletmektedir. Bizatihi tarih metinlerinin -nicelik ve nitelik noktasındaki- durumları olayları ve gelişmeleri daha yakından anlama imkânı sunmasıdır. Aslına bakılırsa Berenî hem *Târih-i Fîrûzşâhî*'de hem de *Fetâvâ-yı Cihândârî*'de sık sık İslâm tarihine dönük hikâyelere yer vermiştir. İdealize etme ve ideale yaklaştırma, benzetme yahut bununla doğruyu yanlış tayin etme, tarihçinin kendi bilgi esasını sonraki döneme zemin kılması olarak görülebilir.

Müellif, tarihçilerin ve hadisçilerin olmaması durumunda, İslâm tarihinin ilk dönemlerine dair bilgilerin açık seçik olamayacağını kaydetmektedir. Hadisler sayesinde peygamber ve sahabe dönemine ait ahvalın açıklanmasının kolay olacağını, gönüllerin teskin olacağını, önceki ve sonraki kuşaklar arasındaki gelişmelerden de ancak tarih sayesinde haberdar olunacağını ve dönemin aydınlığa kavuşacağını ortaya koymaktadır.³³ Müellif, tarih ve tarihçiye atfettiği değeri, bu kez hadis ilmiyle birlikte ortaya koymaktadır. Burada tarihçi kanalıyla olayların, kişilerin ve gelişmelerin anlaşılabilirdiğini kaydetmektedir. Buradan hareketle müellif, tarihi, yol

³³ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 11.

gösteren bir rehber ve kuşaklar arasındaki bağlantıyı kuran bir ışık olarak vasıflandırmaktadır. Bilindiği üzere modern zamanlarda dahi ister sosyal bilimciler ister sayısal bilimciler olsun muhakkak surette bulundukları noktanın gerisine giderek kendi konumlarını sağlamlaştırırlar ve dün ile yaşadıkları ana dair edinimlerini geleceğe aktarırlar. Dolayısıyla Berenî'nin asırlar öncesinden kuşaklar arasındaki gelişmelerden haberdar olma durumunu tarih sayesinde mümkün görme tespiti dikkat çekicidir.

Tarih-hadis ilişkisi bağlamında değerlendirmelerde bulunan R. Şeşen, tarihçiliğin Müslümanlar arasında önem verilen bir ilim olduğunu belirttiikten sonra, onların diğer milletlerin (Yunanlılar, Romalılar, Çinliler, İbraniler ve İranlılar) tecrübesinden ve İslâmiyet öncesindeki (Cahiliye devri Arap Edebiyatı'ndan) kaynaklardan yararlanarak ve hadis ilminin de yardımıyla zengin bir tarih edebiyatı meydana getirdiklerini ortaya koyar.³⁴ Bu değerlendirmeleriyle Berenî'nin asırlar öncesinde vurguladığı temel noktalara yeni bir pencereden katkı sunar. Yine Şeşen çalışmasında İbn el-Ekfanî'nin (öl. 1348) tarih tanımına yer verir ki bu tanım da Berenî'nin tarihçiliğe dair sıraladığı ilkelerle örtüşmektedir. Söz konusu bu tanım şu şekildedir. *“Tarih kitaplarını okuyan, hükümdarların büyüklerin, âlimlerin hayatlarından ders alır. Bu insanı rahatlatır. Zamanımızdaki tarihlerin en mükemmeli İbn el-Esîr Tarihi'dir der.”*³⁵

Burada tarih-hadis ilişkisini sonlandırırken temel bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Şeşen, hadislerin bir tarihten ziyade edebiyata dönük olduğunu vurgular ve hadislerdeki tarihî malzemenin yer ve zaman öğelerinden mahrum olduğunu belirtir. Bu yönüyle de yer ve zaman olarak tayini yapılmayan bilginin tarihî bilgiden ziyade edebî bir malumat barındırdığını ortaya koyar. Şeşen, tarih ilminin hadis ilminden çıktığını ileri sürenlerin iddialarına katılmanın mümkün olmadığını belirttiikten sonra hadisleri rivayet edenlerin belli bir zaman ve mekâna dayalı olarak olayları vermediğini, salt olarak naklettiği hadisin sahih mi sahte mi olduğu üzerinde durduğunu kaydeder. Tarihçinin ise naklettiği malumatla belli bir zaman ve mekâna dönük olarak olayları verdiğini ifade eder. Nihai olarak tarih ilminin hadis ilmi içerisinden çıktığını kaydedenlerin hatalarının da bundan ileri geldiğini belirtir.³⁶ Tarih-hadis ilişkisine yönelik A. Özcan'ın değerlendirmelerine yer verilerek sonlandırılacak olunursa o da Berenî'nin tarih ile hadis ilmi arasında yakın bir ilişkinin varlığından bahsettiğini hatta onları “ikiz kardeş” olarak gördüğünü beyan etmektedir. Yukarıda işaret

³⁴ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 1.

³⁵ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 12.

³⁶ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 18.

edildiği üzere Özcan da tarih-hadis ilişkisindeki yakınlığın daha ziyade usul/metod yönünden olduğunu vurgulamaktadır.³⁷

Üçüncü fayda: Tarihin insan aklına yön vermesi

Tarih metodolojisinde en önemli meselelerden birisi doğru bir tenkit usulüyle doğruyu-yanlışı tefrike imkân sağlayacak bir yöntemle sahip olmaktır. Yazar, bu yolda, tarihin üçüncü faydasını akıl ve şuur vasıtasıyla doğru bir düşünce ve tedbire vesile sağlaması olarak ele almaktadır. Devamında diğer şahısların tecrübelerinin araştırılmasının ardından insanların tecrübe edinebildiklerini ortaya koymaktadır. Böylelikle de vukua gelen olayların bilinmesi ve öğrenilmesiyle birlikte tarihin ileri bir görüş ve ufuk kazandırdığı tespitinde bulunmaktadır. Buradan Aristoteles'e de atıfta bulunan Berenî, onun tarihi bilmekle insanın belirli ve doğru bir görüş sahibi olacağına dair sözüne yer vermektedir. Akabinde de ilim sayesinde öncekilerin ahvalinin bilinmesinin sonradan gelenlerin sağlıklı bir düşünceyle hareket etmelerinin adil bir şahidi olacağını ortaya koymaktadır.³⁸

Tarihçiler, tarih ilminin faydasını ortaya koymaya başladıkları zaman, devletlere ve milletlere yol gösteren bir meşale olarak tarihi tanımlarlar ve ilk faydasını da böylelikle ortaya koyarlar. Aslına bakılırsa Berenî de yaşadığı çağ özelinde tarih ilmini bir tecrübe aktarımı olarak görmekte ve yaşanılanlar üzerinden toplumlara ufuk kazandırdığını beyan etmektedir. Berenî, eserlerinde yer yer bazı isimlere atıfta bulunmaktadır. Bunlar arasında Aristoteles de yer almaktadır. Burada dikkat edilirse yazar -doğru-kavramı üzerinde durmaktadır. Söz konusu bu kavram üzerinden yaklaşım geliştirerek, tarihin doğru bir düşünce ve tedbirle birlikte muhatabını doğru bir görüşe sevk edeceği üzerinde durmaktadır. Yine müellif, tarihin üçüncü faydası bahsinde önceki ahvalin bilinmesiyle birlikte sonradan gelenlerin doğru ve yerinde düşüncelerle hareket etmelerine imkân tanıyacağını ortaya koymaktadır ki bu tarihin gerek(lilik)leri açısından değerli bir pasajdır.

Dördüncü fayda: Bağlam kurma imkânı vermesi

Yazar tarihin dördüncü faydasını ise sultanların, vezirlerin, meliklerin ve ileri gelen devlet adamlarının gönüllerinde yeni olayların veya herhangi bir zamanda meydana gelmiş olayların bilinmesine katkı sağlaması olarak ele almaktadır. Söz konusu bu faydaya bağlı olarak hükümdarların hâkimiyetleri döneminde zor bir durumla karşılaştıklarında ümitlerinin kesilmemesi yönünde de tarihin onlara büyük katkısının olacağı ortaya konulmaktadır.

³⁷ Özcan, "Berenî", 5/491.

³⁸ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 11.

Ayrıca devlette ortaya çıkan sorunların çözümünde de bir öngörü sunma durumu görülmektedir. Özellikle bu fayda yönünden hareketle şüpheli ve vehimli olayların aydınlatılmasında da tarih ilminin ağırlığı ve olayları etraflıca mülâhaza etme durumunun kendisini göstereceğini müellif iddia etmektedir.³⁹

Müellifin tarihin dördüncü faydasına yönelik ortaya koyduğu hususların üçüncü faydaya bağlı olarak gelişen hususlar olduğu görülmektedir. Burada da tarih ilminin verileri sayesinde sonraki dönemlerde gelişen veya gelişmesi muhtemel olaylarla alakalı analiz yapma imkânı sunması belirginleşmektedir. Bu noktadan hareketle Berenî'nin tarihe statik bakmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Aslına bakılırsa dünden bugüne uzanan süreçte, tarihçilerin -üzerinde karar kıldıkları tarih ilmini- bir ulûhiyet atfetmenin ötesinde dünü, bugünü ve geleceği anlama noktasında hükümler inşa etmeye yardım eden bir disiplin olarak gördükleri sonucu görülmektedir. Modern hayatın veya bilimsel faaliyetlerin özüne bakıldığında muhakkak surette bir geçmiş arayışı, geçmişten güç alma, kendini anlama, olayları anlamlandırma ve sair durumlarda tarihin verilerine ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir.

Beşinci fayda: Peygamberler üzerinden zamana bilgi sunması

Müellif, tarihin beşinci faydasını peygamberlerin başından geçen hadiseleri bilmeye ve öğrenmeye yardımcı olan bir ilim olarak nakleder. Yine olaylar karşısında onların telakkilerini öğrenmenin ve gösterdikleri sabrın da ancak tarih sayesinde mümkün olacağını zikreder. Özellikle peygamberlerin belalardan kurtulmalarının, tarihçilerin ortaya koydukları ümitvar duruşa bir vesile olabileceğini ifade eder.⁴⁰

Müellif, yapıdan tarihe bakan birisi olarak peygamberler ve onların tarihleri üzerinden hareket etmeyi bir başlangıç olarak görmektedir. Yine ortaya koydukları mücadele ve yaşayışlarıyla tarihe not düştüklerini kaydetmektedir. Buradan hareketle bunları bilmenin de ancak tarihle mümkün olacağını beyan etmektedir. Tarihçinin bulunduğu noktadan geriye veya ileriye dönük çıkarımları sayesinde muhataplarına ışık tuttuğunu zikretmektedir. Aslına bakılırsa bugünün tarihçilerinin tarih disiplininin gerekliliğine dönük ortaya koydukları tespitin bir diğer şeklini Berenî 14. Yüzyılda vermektedir.

³⁹ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 11.

⁴⁰ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 12.

Altıncı fayda: Geçmiş, geleceğe aksettirmesi.

Müellif, tarihin altıncı faydasını, temiz, adil ve iyi gibi nitelikleri haiz olan insanların derecelerini ve huylarını ortaya koymak şeklindeki ifadeleriyle ortaya koymaktadır. Devamında, tarih ilmi sayesinde, önceki ve sonraki sultanlar ile Müslüman meliklerin ve vezirlerin tutumlarının açıklığa kavuştuğunu ileri sürmektedir. Bir başka deyişle onların olaylar karşısındaki doğrularını, yanlışlarını ve karşılaştıkları zorluklar ile isyanlarda ne yaptıklarını anlamak ve ortaya çıkarmak olarak tavsif etmektedir. Berenî, tarihin altıncı faydasını ortaya koyduğu pasajda, İslâm hükümdarlarının uygulamalarında ceberrutluk ve kahırla iş görmediklerini, meliklerin, vezirlerin ve halifelerin de aynı şekilde halkın menfaati doğrultusunda uygulamalarda bulunduklarını belirtmektedir.⁴¹

Berenî'nin tarih yazımındaki duruşu -iyilikleri ortaya koymak ve aktarmak- çizgisinde belirmiştir. İdarecilerin faaliyetlerini yazmanın ve aktarmanın da bu minval üzere olması gerektiğini ortaya koymuştur. Yine tarih sayesinde olaylar karşısında idarecilerin sergiledikleri tutumların öğrenileceğini ileri sürerken de -tarihin yaşanılan ana- açıklık kazandırdığını dile getirmiştir. Müellif, kendisini İslâm medeniyeti içerisinde konumlandığı için Müslüman idarecilerin işlerinde zorluğa ve kahra yer vermediklerini ileri sürerek bir genellemeye girişmiştir. Ancak bu ifadeye ve tarihin fayda yönüne işaret edilen pasajdan hareketle öznel bir değerlendirme olduğu unutulmamalıdır.

Yedinci fayda: Güvenilirlik içinde bilgi vermesi

Berenî, tarihin yedinci faydasını din ve devlet büyüklerinin de ifade ettikleri üzere güvenilir olması şeklinde ifade etmektedir. Devamında ileri gelenlerin de tarih ilminin temeli olarak güveni gördüklerini söyler. Berenî, bu noktadan hareketle Hz. İbrahim üzerinden bir örneğe yer vererek, onun Allah'tan dilini doğruluktan ayırmamasını istediğini kaydeder. Akabinde, kendisinin de bu minval üzere hareket ederek *Târih-i Fîrûzşâhî* adlı tarih kitabında adalet, hürriyet, doğruluk ve dürüstlüğe uygun olarak hareket ettiğini belirtir. Müellif, tarih ilminin önceden yaşanan hayır ve şerri, adalet ve zulmü, hakkı ve haksızlığı, güzelliği ve kabalığı, ibadetleri ve günahları, faziletleri ve rezillikleri ortaya koyarak nakiller yaptığını ifade eder.⁴²

Modern zaman tarihçilerinin sıklıkla üzerinde durdukları konulardan birisi de -tarihî metinlerin, belgelerin ve tarihçinin güvenilirliği- meselesidir.

⁴¹ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 12.

⁴² Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 12-13.

Bu duruma asırlar öncesinden işaret eden müellif, güven kavramını tarihin temel esaslarından birisi olarak zikretmektedir. Ardından İbrahim peygamber üzerinden yer verdiği örnekle de kendisinin de aynı çizgide hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Berenî, adı geçen eserinde de görüleceği üzere kendisine ve anlattığı olaylara dönük tarihten ve zamanından şahitler göstermeye sık sık başvuran birisidir. Bu yönüyle bakıldığında onun -güven, güvenme ve güven verme- ekseninde hareket eden bir yazar olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak onunla alakalı unutulmaması gereken husus, -sarayda görev almasından dolayı bazı gelişmeleri- aktarmamış olabileceği unutulmamalıdır. Burada tarihçilerin sıklıkla dikte ettikleri gibi -devşirme çabasında olduğu bir menfaatinin olup olmadığına ve bir yere veya bir kimseye taraftar olup olmadığına bakılmalıdır.

Berenî, tarih ilminin sonradan gelen hanedanlara ve hükümdarlara kadar uzanan süreçte itibar edilen bir alan olduğunu söyler. Hükümdarlığın faydalı ve zararlı yönleri ile iyi ve kötü işlerin de bu şekilde öğrenildiğini ortaya koyar. Müellif, böylelikle hükümdarlık makamında görülen iyi işlerin halkın kötü işlerden uzak durmasını sağlayacağını nakleder. Ardından da yalancılık ile iftiranın hem Allah katında hem de kişiler açısından yakışık almayan bir durum olduğunu ortaya koyduktan sonra çeşitli ifadelerin halk arasında yaygınlaşmasına neden olacağını kaydeder. Berenî, yalanları doğru gibi yazmak ve günahkârlıktan dünya ve ahirette korkmamanın da tehlikeli bir durum olduğunu nakleder.⁴³

Müellifin bu yaklaşımı ve tercihi tarihe verdiği değerden ileri gelmektedir. Aslına bakılırsa tarihî bir ihtiyaç ve zaruret derecesinde gördüğü sonucu ortaya çıkmaktadır. Çünkü ifade edildiği üzere tarih ilmini nesillerin bilgi edinmesini sağlayan bir disiplin olarak tarif etmektedir. Yine tarihî metinlerde yer alan hususların gerçeklik, doğruluk ve hakikiliği üzerinden hareket ederek tarihçinin nakillerindeki referansların da güçlü olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu yönüyle Berenî'nin tarihe salt bir mahiyet yüklemekten öte ilmî temel kurmaya çalıştığı görülmektedir. Onun, müellifin durduğu yer ve naklettikleri ile alakalı kurduğu bağ ise -dünya ve ahiret düzleminde- gelişmiştir. Burada işin içerisine manevî boyutu sokarak tarihçinin naklettiklerinde doğruyu esas alması gerektiğini beyan ederek bir caydırıcılık sağlamaya çalışmaktadır.

Tarihçinin olaylar karşısında durduğu yere dair bahsinde, onun iyilikleri kötü gibi konuşmasının ve yazmasının en başta gelen kötülüklerden olduğunu kaydeder. Bunun sebebini tarihi olayların belgesiz olmasına bağlar ve önceki sultanların ve ileri gelenlerin faaliyetlerinin duyurulması ve yazıya

⁴³ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 13.

geçirilmesinin tarihçiler kanalıyla mümkün olduğunu ortaya koyarak hassas bir noktaya dikkati çeker. Yine tarihçinin de itibarlı ve güvenilir bir kimse olmasının önemine işaret etikten sonra adaletli olmasının gerekliliği üzerinde durur. Tarihçinin o dönemler için belgesiz yazmasından hareketle onun yazdıklarını ilgililerin ve araştırmacıların gerçek kabul ettiklerini ve bu nedenle de tarihçinin itibarlı kimseler arasına girdiğini belirtir.⁴⁴

Burada müellif, bugünden geçmişe bakanların yanılgıya düşmemesi için - iyi ve kötü- çizgisinin doğru tayin edilmesinin yerinde olacağına işaret etmektedir. Bu bağlamda tarihî olayları çarpıtarak yazmanın -belgesiz- olarak nakledilmesinden ileri geldiğini kaydetmektedir. Dikkat edilirse müellif, tarihçilik ilkelerini de kendi özelinde ifade ederken belge ve bilgiye dayalı olarak yazmak doğruluk, gerçeklik, adaletli şekilde hareket etmek ve yazmak gibi nitelikleri önelemektedir. Bunlar onun metodolojik esasları olarak öne çıkmaktadır. Berenî'nin tarihçiyi vasıflandırdığı yönler de bir o denli ilginçtir. Yazanın yazdıklarına itibar edilerek okunacağını vurgulayarak onun itibarlı ve güvenilir olmasına önem atfetmiştir.

7. Tarih Yazıcılığını İrdelemesi

Berenî, tarih ilminin en nefis ve faydalı ilimlerden birisi olduğunu söyledikten sonra tarih yazmanın en büyük işlerden birisi olduğunu nakleder. Müellif, tarih sayesinde yaşanmış olayların zamanın sayfalarında sonsuza kadar kalacağını ortaya koyar ve olayları mütalaa ederken okuyucuların da bundan faydalanacağını zikrederek tarihin çok büyük fayda sunduğunu söyler. Tarihçilerin eserleri ve verdikleri haberler sayesinde haklarının çok olduğunu ve kıyamete kadar bunun baki kalacağını ortaya koyar. Tarihçilerin hayatta olmaları durumunda kendi dönemlerinde eserleri sayesinde büyük bir muhabbet ve iyi sözlerle karşılanacaklarını ve tanıyanlar nezdinde de memnuniyetle karşılanacaklarını belirtir. Öldükleri zaman ise eserlerinin karşılıklarını ahirette bulacaklarını ifade eder.⁴⁵

Berenî, Arap ve Acem asıllı tarihçilerin de kendi dönemleri içerisinde güvenilir ve itibarlı kimseler olarak bilindiklerini ortaya koymakla birlikte onların neden güvenilir oldukları konusunda açıklama yapmaz. Bu bahsinin devamında *Siyer-i Nebî Kitabı* ve *Sahabe Eserleri Kitabı*'nın müellifi İmam Muhammed İshak'ı örnek vererek onun da sahabe çocuğu olduğunu belirtir. Yine burada temel soru olarak karşımıza sahabe çocuğu olmanın güvenilir tarihçi olmak için yeterli bir ölçüt görülüp görülmediği çıkmaktadır. Müellif açısından bakıldığında yazılanları değerli gördüğü sonucu ortaya

⁴⁴ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 13.

⁴⁵ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 16-17.

çıkmaktadır. Aynı şekilde *Belâgat* ve *Kıraat* ilminin ileri gelenlerinden İmam Usema (?) ile İmam Muhammed Buhârî'nin de büyük hadis âlimlerinden olduğunu ortaya koyduktan sonra, Buhârî'nin rivayetlerinin güvenilirliği ve tarih noktasındaki hassasiyetinin açık olduğunu belirtir.⁴⁶

Müellif, tarihe yüklediği anlamı, tarihçiye de yükleyerek güven ve itibar durumu tekrarlar. Buradan hareketle Berenî, ortaya koymaya çalıştığı tarihçi anlayışına bir istikamet çizmektedir. Bunun içerisini de düşünme, anlama ve nakletme ihtiyacının giderilmesi şeklinde doldurmaktadır. Dolayısıyla onun perspektifinden bakıldığında tarihçiye bir çerçeve ve idoller sunduğu görülmektedir. Bu yönüyle naklettikleri ve istikamet vermeye çalıştığı hususlar Delhi ve Hindistan'ın ortaçağı özelinde olsa da bugüne bakan yönüyle değer atfetmektedir.

Berenî, eserinde İmam Taberî'nin de yer aldığı diğer bazı isimlere yer vermektedir. Onların da aynı şekilde güvenilir ve itimat duyulan kimseler ve tarihçiler olduklarını belirtir. Müellif, İran asıllı tarihçilerin de kendi dönemlerinde güvenilir kimseler olduklarını ifade ettikten sonra bu tarihçiler arasında *Tarih-i Ayn*, *Tarih-i Kisrevî*, *Tarih-i Yemînî* kitaplarının yazarlarını zikreder. Bunların ardından Delhi'de yaşamış ve bölgedeki gelişmeleri yakından görmüş güvenilir tarihçilerin de olduğunu söyler. Bunlar arasında *Tâcü'l-Meâsîr*'in musannifi Hace Sadr-ı Nizâmî, *Câmiü'l-Hikayat*'ın müellifi Mevlânâ Sadreddîn Avfî, *Tabakât-ı Nâsırî*'nin müellifi Kadı Sadr-ı Cihan Minhâc-ı Sirâc El-Cüzcânî, *Fetihnâmeha-yı Sultan Alâeddin*'in müellifi Kebireddîn'i (Tâceddîn Irakî'nin oğlu) zikretmektedir. Berenî, bunlar dışında Delhi'de o dönemlerde kendi mezheplerinin tarihine yönelik çalışmalarda bulunan Rafizilerin olduğunu da ortaya koymakla birlikte isimlerini vermemektedir.⁴⁷

Berenî, tarih yazıcılığının da üzerinde durarak, tarihçinin dindar olmasının lazım ve vacip bir durum olduğunu kaydeder. Devamında ise tarihçinin bir hükümdarın büyüklüğünü, adaletini, ihsanlarını, hayırlı işlerini ve faziletlerini yazmasının gerekliliğini ortaya koyar.⁴⁸ Buna bağlı olarak o, tarihçinin kötülükleri ve rezillikleri gizlemeden yazmasının gerekliliği üzerinde durur ve tarih yazmanın da bununla birlikte yol alması gerektiğini söyler. Ancak bu durumun tarih yazıcılığında yaygın olmadığını kaydeder. O, bu işin farklı bir yapısına daha temasta bulunarak, korkudan veya endişeden dolayı tarihçinin açıkça yazmaktan imtina ettiği durumlarda bir kinaye veya işareten dolayı okuyanların olayın aslını anlayabileceklerini

⁴⁶ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 13-14.

⁴⁷ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 14.

⁴⁸ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 14-15.

belirtir ve bunun tarihçi açısından anlaşılabilir bir özür durumu olduğunu nakleder.⁴⁹ Berenî'nin bu nakilleri, tarihî bilginin neden tahrif olduğuna ve tarihçinin gerçeği neden yazamadığına yönelik ilk somut bilgisi olarak da görülebilir.

Müellif, tarihçinin yaşadığı dönemin öncesinde meydana gelen olaylar hakkında bilgi vermesi halinde, bunları doğru şekilde kaydetmesinin gereklilik olduğunu ortaya koyar. Akabinde tarihçinin yaşadığı dönemde bir padişah, vezir veya ileri gelen bir kimseyle sohbet etmişse burada onun verdiği bilgiler konusunda dikkatli olmak gerektiğini belirtir. Sebebini ise tarihçinin herhangi bir şekilde bu kimselerden yardım veya destek görmüş olabileceğine bağlar. İleri gelenlerden birisinin şefkati ve görüşünden dolayı o tarih kitabında bunların dikkate alınmamasının icap ettiğini nakleder. Doğruların aksine olmayan bir özelliği veya rezilliği yazmakla sonuçlanacak bir sonuçtan kaçmak gerektiğini söyler. Dolayısıyla olmayan şeylerle ilgili tarihçinin kalem oynatmamasını, yazdığı şeylerin doğru-düzgün olması gerektiğini, aksi takdirde bunun hesabını kıyamette vereceğini belirtir.⁵⁰

Müellifin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bir kültürel derinliğinin olduğundan bahsetmek mümkündür. Tarihçinin özünde nasıl olması gerektiğini dindar ve inançlı olması üzerinden bir gerçekliğe taşır. Böyle olmasının onun gerçeklerden uzaklaşmadan olayları olduğu gibi tefsir ve izhar edeceğine bağlar. Berenî, tarihçinin tarafsız kalmasını kendi kültürel kodları üzerinden ahiret inancıyla bağlayarak doğruya yalan karıştırılmasının ahirete yönelik bedelleri olan bir konu olduğunu düşünür ve bu yolda uyarılarda bulunur.

Berenî, tarihçinin metninin muhtevasına dönük olarak mahiyeti açıklığıyla yazmasının gerekli olduğunu şart koşmaktadır. Ancak -korku ve endişe- durumundan dolayı tarihçilerin imtina ettikleri özel durumların olabileceğini de ortaya koyar. Yine algıyı yansıtmak istediği durumlarda veyahut metinde inisiyatif almaktan kaçındığı durumlarda kinayeye başvurulabileceğini zikreder. Bir bakıma Berenî, tarihçiye kurgulayacağı metinler ve anlatılar üzerinde nasıl dengeleme yapması gerektiğini bir yaklaşım olarak vermektedir.

Berenî, tarihçiye yönelik ikazlarına devam ederek taraf tutmaktan, tarikatlardan, yalancılardan, şairlerden, meddahlardan ve mübalağada bulunanların sözlerinden uzak durmasının çok önemli bir iş olacağını belirtir. Tarihçinin de bu kimseler gibi yazması halinde ziyan içerisinde

⁴⁹ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 15-16.

⁵⁰ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 15-16.

olacağını söyler. Yalan yazan tarihçinin kıyamette büyük azap içerisinde olacağını kaydeder.⁵¹

Tarihe büyük anlam yüklediği görülen müellif, tarihçinin satırlarında bir takım eğilimlerin olmasının onu bağlayacağını ve hareket kabiliyetini daraltacağı ikazında bulunur. Dolayısıyla tarihçinin tarihle münasebetinin şuur ve naklettiği belirli parametreler üzerinden tesis edilmesinin daha isabetli olacağını ifade etmektedir. Bunlar yapıldığı takdirde tarihçi sağlam bir zemin ve düzlem üzerinde tarihle münasebet kurabilecektir. Bunları bir bütün halinde düşündüğünüzde tarihi ve tarihe dairleri yücelten bir müellifin yanında tarihçilik yaklaşımları da sunan bir tarihçi karşınıza çıkmaktadır.

Müellif, zamanın sayfalarından sonsuzluğa uzanan bir düzlem üzerinde gördüğü tarihi mutlaklaştırmaktadır. Tarihçiyi ise zamanının gelişmelerini doğru okuyup doğru aktardığı takdirde mutlak zamanda yazdığının karşılığını göreceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda müellifin tarih ve tarihçiliği konumlandığı yer önemli olmakla birlikte bir kutsallık atfetme hali içerisinde olduğu da görülmektedir. Onun bu durumunu geleneksel duruşuna ve durduğu noktadan tarihe bakışı olarak da anlamak gerekmektedir. Aynı şekilde tarih okuyanların ve dinleyenlerin de onun hakkını vereceklerini ortaya koyar. Bu vesileyle onun yazdıklarını okuyanlar ve dinleyenler açısından da bazı faydaların varlığından bahseder. Burada karşımıza klasik İslâm tarih yazıcılarına yüklenen bir değer ve görev tanımı çıkmaktadır. Çünkü hem müellifin tarihe bakışı ve yüklediği anlamlar ile görünüm olarak tarihçiliği bunları sergilemektedir.

8. Seçkinler ve Tarih İlişkisi

Berenî, İmam Salebî'nin *Tarih-i Gorarü's-Siyer*⁵² adlı eserinin Abbâsî Halifeleri, sultanlar, ileri gelen devlet adamları ve o dönemlerdeki insanlar tarafından büyük bir rağbet gördüğünü belirtir. Ardından Emîrü'l-müminin Harunu'r-Reşîd'in de tam manasıyla tarih aşığı bir devlet adamı olduğunu ileri sürer. Onun döneminde Ebû Yusuf Kadı ile İmam Muhammed Şibânî'nin tarih ilminde bilgili kimseler olduklarını nakleder. Yine İmam Vakıdî'nin yanında onun Hz. Muhammed dönemindeki gelişmeler ve haberlerle ilgili nakillerinin, o dönemde yapılan gaza seferlerinin ve son

⁵¹ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 16.

⁵² Gharr al-Seer, eserin tam adı, nüshaları ve yazarı etrafında gelişen tartışmalar için bkz. Alireza Abdullahî-Qanbar Ali Rudgar, "Gorarü's-Siyer, Asıl Adı ve Müellifini Gözden Geçirmek", *Tarih-i Temeddün-i İslâm*, Tahran, 1393, S. 19, s. 105-120. Geniş bilgi için http://jhc.in.srbiau.ac.ir/article_3817_2b5f0ec6890efa8f7641976f2ed0688e.pdf

olarak peygamber dönemindeki uygulamalar ile sahabelerinin konumları ve işleriyle alakalı açıklayıcı bilgilerin, onun eserinde bulunduğuna yer verir.⁵³

Müellif, halifelerin ve padişahların köklü ailelerden ve büyük soylardan geldiklerini, seçkin kişiler olduklarını belirtir. Bu nedenle onların tarihlerini hassasiyet ve özenle ortaya koymanın tarih ilminde büyük bir rağbet gördüğünü nakleder. Tarih metinlerinde halifelerin, sultanların, vezirlerin ve meliklerin pek çok özelliğinin yanı sıra onların gece-gündüz çalıştıklarına, liderlik özelliklerine yer verilmesinin önemli olacağını kaydeder. Buna bağlı olarak önceki dönemler için onları güvenilir tarih kitaplarından okumanın mümkün olmadığını ifade eder. Ancak sonraki devirlerde büyüklerin, vezirlerin ve sultanların tarih ilmine karşı büyük bir merakının ve rağbetinin ortaya çıktığını belirtir. Bunun doğal sonucu olarak tarihçilerde de bir canlılık görüldüğünü, onların servet ve nimetlere ulaştıklarını, pek çok altın ve değerli eşyanın sahibi olduklarını nakleder. Belli bir müddet sonra tarihin sevilmesinden ve kaidelerinin öğrenilmesinden dolayı tarihçiliğin yaygınlaştığını belirtir.⁵⁴

Berenî, köklü aile ve seçkinler sınıfından gördüğü halifelerin ve sultanların mensubiyeti nedeniyle haklarında yazılacak hususların özenli olmasını bir gereklilik görmekte birlikte bir tarihçi olarak kendi penceresinden tarihin ifadesini de ortaya koymaktadır. Bahsi geçen özelliklere yer verilmesinin Arap ve Acem tarihini konu edinen kitaplarda yer verildiğini ve onlardan sonra bunun bir gelenek halini aldığını kaydetmektedir. Bunun doğal sonucu olarak yönetici kesimlerde de tarih ilmine karşı belirgin bir rağbetin oluştuğunu söylemektedir.⁵⁵

9. Tarih Neden Rağbet Edilesidir ve İleri Gelenler Neden Tarihe Alaka Gösterir

Görülebileceği üzere müellifin tarih ilmine yönelik üzerinde ısrarla durduğu kavramlardan birisi de rağbettir. Bu bağlamda tarihi, rağbet edilen ve edilecek olan ilim olarak görmektedir. İleri gelenlerin tarihe karşı ilgi ve merakının tarih ilmine yönelenlerin sayısını da artırdığını ve tarihçilerin ileriki dönemlerde daha çok servete ulaşabilecekleri öngörüsünde bulunmaktadır. Ardından da tarihin kaidelerinin ilgilileri tarafından öğrenileceğini söylemekte, kurgulamaya ve betimlemeye çalıştığı özelliklerden hareketle tarihçiliğe bir konum tayin etmektedir.

⁵³ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 17.

⁵⁴ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 17-18.

⁵⁵ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 17.

Son dönemlerde yaşayan halifelerin ve sultanların tarihe olan rağbetinin, gençlikten ileri geldiğini kaydetmektedir. Onları tarihe çeken yön olarak değerlendirilebilecek bir diğer durumun da tarih kitaplarında büyüklerin hayat hikâyelerinin ve eserlerinin de yer almasının etkili olduğunu bildirmektedir. Onların iyi adlarının tarih kanalıyla kıyamete kadar kalacağını ve sultanlar ile ileri gelen kimselerin hatırlarında yer edineceğini beyan etmektedir. Sultanların saltanatında nesep şartının, vezirlerin vezaretinde, valilerin idareciliğinde ulu'l-emrin (idareciliğin) şartlarının belirleyici olduğunu zikretmektedir. Ancak, bir süre sonra bunlara riayet edilmediğini, bunların yerini padişahlıkta galebe çalmanın, vezirlikte ise kifayetli olmanın ve hüner sahibi olmanın öne geçtiğini nakletmektedir.⁵⁶

Müellifin naklettiği hususlara bakıldığında devlette ve idarede yaşanan - nesep-sebep- dönüşümüne de işaret etmektedir. Bu bağlamda yukarıda nakledilen tespitleri ışığında -liyakat ve nesep bağı- hükümdarlar için vazgeçilmez olarak görmektedir. Ancak zamanın değişmesiyle birlikte idari mekanizmada hükümdarın seçilmesinde galebe çalmanın ön şart haline geldiğini beyan etmektedir. Galebe çalmaktan maksat, tecrübeyle şekillenen otorite ve güçle orantılı olarak ortaya çıkan ve savaşın zorluklarına katlanabilecek hükümdar anlaşılmalıdır. Yine vezirlikte de aynı şekilde kifayet ve hüner sahibi olmayı önemseyen bir durumun ortaya çıktığını ifade etmektedir. Dolayısıyla Berenî, her iki makamın da kaide ve nizamlarını nitelemekle birlikte idealde olması gereken uzantılarını da vermektedir.⁵⁷

Bu bağlamda yeniden İbn Haldun'a dönülecek olursa, nesep ve riayet bağına ortaya koyduğu pasajında; riayeti elde edenlerin mücadelelerinde tam bir üstünlük elde ederek hâkimiyet kurmalarının kalıcılığı sağlayacağını belirtir.⁵⁸

Berenî, o dönemlerde tarih ilminin revaçta olmasının ve tarihçilerin aktif şekilde hareket etmelerinin önemli görüldüğünü dile getirmektedir. Buna bağlı olarak İslâmiyet'in ilk asırlarında tarih ilmini öğrenmek, bilmek ve okumak isteyenler tarafından büyük bir rağbetle konu edinildiğini nakletmektedir. Hatta tarih ile alakalı derslerin yapıldığını ancak daha sonra tarihe ve tarihçilere olan rağbetin ve isteğin azaldığını belirtmektedir. Müellif, Acem geleneğinden örnek vererek bir padişah için padişahlık nesebinden, biz vezir için vezirlik kuşağından ve bir melik için de melik soyundan gelmenin şeref ve hürriyetle birlikte şart olarak görüldüğünü kaydetmektedir. Berenî, buradan hareketle Keyümers'ten Hüsrev Perviz

⁵⁶ Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, 18.

⁵⁷ Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, 18.

⁵⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, 338-339.

dönemine kadar uygun ve ücretli tarihçilerin tayin edildiğini ifade etmektedir. Tarihçilerin bulundukları mertebelere ve onlara gösterilecek saygının din ve millet büyüklerine karşı gösterilecek saygıyla eşdeğer olması gerektiğini müellif ortaya koymaktadır.⁵⁹

Burada da görüldüğü üzere zamanın değişmesiyle birlikte insanların tercihleri de değişmektedir. Düünden bugüne uzanan süreçte de tarih ilminin -rağbet, revaç, ilgi ve alaka- seviyesinin değiştiği görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında çevreleyen hususlara da bakılması icap etmektedir. Makama erişmek için nesebin şart koşulması, ortaçağların bir gerçekliği olmakla birlikte geçmişle irtibat müstakbelle bağ kurmak açısından belirleyici görülmüştür. Müellifin bu kabilden nakillerini değerlendirirken öncelikle dönemin genel yapısını, daha sonrasında da o çağın içeriğini ve gerçekliklerini iyi bilmek gerekir. Yine müellifin yaklaşımına bakıldığında tarihi konumlandırırken statik bir bakıştan ziyade bir farkındalık oluşturma çabası vardır.

10. Değer Verilmesi Gereken Tarihçi Bahsi Açması

Müellif, İmam Salebî'nin eşsiz bir tarihçi olduğunu ortaya koyduktan sonra, onun *Tarih-i Arâyişî* adlı tarih kitabında, sultanların, halifelerin, vezirlerin ve meliklerin yaptıkları faaliyetlerin, tarihçilerin hizmeti sayesinde bugünlere ulaştığını nakleder. Bu bağlamda Berenî onların hizmetlerinin karşılığının bilinmesinin ve hatırdaki tutulmasının gerekliliği üzerinde durur.⁶⁰ Birkaç şarkıcının, şairin ve meddahın kuru, aldatıcı ve yalana dayalı övgü dolu sözlerle hükümdarların meclislerinde yer aldıklarını, ancak bunlar içerisinde tarihçinin daha farklı bir yerde olduğunu zikreder. Berenî bu durumun tespitini yapmakla birlikte onların bu meclislerde yer almalarını da tenkit etmektedir. Onların bu şekilde acayip övgülerle mallara ve zenginliklere ulaşmalarını da hırsızlık (!) olarak ifade etmektedir.⁶¹

Berenî'nin bu nakillerinde kuru kuruya yapılmış bir eleştiriden ziyade temas etmeye çalıştığı husus, tarihçiliğin ehemmiyetini ön plana çıkarmaktır. Burada indirgemeci bir yaklaşımı olmakla birlikte temeldeki gayesi tarihçiliğin tekâmülüdür. Müellifin satırlarında nakletmeye çalıştığı hususların temeli tarihçiliğin layık olduğu yere ulaşması olduğu için muhatabına o dokuyu verme ve ondan da tarihe ilgiyi alma eğilimindedir. Yukarıdan itibaren ifade edildiği üzere müellifin bir diğer temel vurgusu, tarih ilmine yönelik analizleriyle çağı özelinde -tarih metodunu- ortaya

⁵⁹ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 18.

⁶⁰ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 18.

⁶¹ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 19.

koymaktır. Müellifin temel istikameti de tarihe, tarihçiye ve tarih yazıcılığına bir mana ve mahiyet kazandırmak veyahut vermek olduğu için kaide ve nizamlar üzerinden eserini yazmıştır.

Bu cümleden olarak hükümdarların hasletlerini ve menkıbelerini pek çok bölüm halinde yazdıklarını, hatta yaptıkları ve yazdıkları defterlerin çok geniş olduğunu belirtir. Hükümdarların saltanat süreleri, vezirlerin vezirlik günleri, meliklerin meliklik dönemleri bitince, meddahların sayfalarının, yalancıların teliflerinin aydınlığa kavuşacağını zikreder. Böylece geç de olsa halkın yaşananları ve gerçekleri mübalağa ve yalandan arınmış şekilde göreceklerini kaydeder. Bunların doğal sonucu olarak bir kimsenin dahi sonradan onların adlarını anmayacaklarını, meddahın söylediğini de kimsenin mütalaa etmeyeceğini ifade eder. Böylece yalan dolu teliflerin kütüphanelerde eskiyeceğini kaydeder. Bunların aksine doğru telifler kanalıyla padişahların tarih kitaplarında yer alacağını, iyi özelliklerinin önceki sultanların menkıbeleri ile birlikte zikredileceğini ortaya koyar. Hatta sonradan gelen vezirler ile meliklerin iyi niteliklerinin bir araya getirileceğini, öncekiler ile sonrakiler arasındaki bağlantıların muhafaza edileceğini kaydeder. Bunun yanı sıra halkın düzeninin sağlanacağını ve var olan düzene de riayet edileceğini işaret eder. Nihai noktada dönem gelişmelerinin tarih ilmi sayesinde asırlarca kalıcı olacağını belirtir. Müellif, tarihçilerin yazdıklarının ve verdikleri haberlerin ortaya çıkmasının da ancak araştırmacıların gayretleriyle ortaya çıkabileceğini öngörür.⁶²

Berenî, tarihî gelişmeleri pür haliyle görmek için tarihçilerin yazdıklarının asıl olduğunu, tarihçi olmayanların yazdıklarının ise an için geçerli olduğunu incelemektedir. Onun tarihçilik açısından lüzumlu kıldığı yön -doğru ve gerçeklik- olduğu için diğerlerinin naklettiklerinin kısa süre sonra aydınlığa kavuşacağını belirtmektedir. Müellif, tarihçilerin oluşturduğu yazın tarzının asırlarca canlı kalacağını ve oluşacak olan yaygın teamülünde bu durumu kıyamete kadar ayakta tutacağını öngörmektedir. Yine dikkat edileceği üzere müellif, tespitlerinde müteredit ve kararsız değildir. Tavir olarak ve ortaya koyduğu kanaatler bakımından maziye değerli ve geleceğin belirleyicisi olarak görmektedir.

11.Okuyucunun Tarihçiye Soracağı Sorular Bahsi

Berenî, tarih okuyanların en başta var olan devletin ölçüsünün nerede olduğunu, şahıs neden dünyadan göçtü gibi soruların cevaplarını soracağını zikreder. Devamında hükümdarın devlet hayatının nasıl geçtiğini, mülk ve

⁶² Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 19.

devlet açısından bakıldığında hangi eserlerinin var olduğunu öğrenmek isteyeceğini belirtir. İlerleyen süreçte onun hizmetkârlarını, fillerini, mallarını, develerini, atlarını, halkını ve yardımcılarını bilmek isteyeceğini zikreder. Akabinde onun yakınında ve yanında bulunanları, eşlerini ve çocuklarını, gulamlarını ve cariyelerini, definelerini ve ziynet eşyalarını sormak isteyeceğini kaydeder. Müellif, bilinmek istenilen bütün bu hususların ve hasletlerin tarih kitapları kanalıyla diğer sultanlara kalacağını nakleder. Her hafta ve her gün sultanların, meliklerin ve ileri gelenlerin onların hasletlerini zikredeceklerini, tarih kitaplarının da bunları yazacağını belirtir. Hatta bu aktarımın asırlarca devam edeceğini kaydeder.⁶³

Müellif, tarih kitaplarını okuyanların bazı sorularla metni okumaya başlayacaklarını ifade ettikten sonra metnin bu sorulara cevap vermesinin gerektiğini kaydeder. Dolayısıyla döneme dair keyfiyetlerin muhataplar tarafından bilinmek istenmesi ve bunlar üzerinde okuyucunun yoğunlaşmasının doğal olduğunu bildirir. Müellifin bu malumatından da anlaşılacağı üzere tarihin, unutmayı engelleyen yönüne atıfta bulunmaktadır. Berenî, tarihi geleceğe vasıta kılmanın yanında telkin ettiği hususlarla da ciddi olarak üzerinde durulması gereken bir ilim olarak nakletmektedir. Yine tarihçinin tarihten ve yazdıklarından menfaat temin etmemesi gerektiğini vurgulayarak kıymetli bir noktaya taşımaktadır.

Berenî, büyüklerden duyanların naklettiklerine göre önceki hükümdarların yaptıkları işlere karşı sonradan gelenlerin memnuniyetlerinin bir neticesi olarak onları rahmetle yâd edeceklerini dile getirir. Ardından da böyle bir hükümdarlığın vacip olduğunu, bununla birlikte böylesi bir hükümdarlığın adalet, ihsan ve faaliyetler noktasında da önemli olduğu üzerinde durur. O hükümdarın iyi vasıflarını duyanların iyi temennilerinin eserlerin içinde yer alacağını nakleder. Berenî pasajının devamında ise Hz. Muhammed'in sözlerinden birisinin de Müslümanların iyi adla anılmaları olduğunu ve ebediyete kadar da bu şekilde olmasının uygun olacağını belirtir.⁶⁴

Sonuç

Görüldüğü üzere Berenî, tarihe, tarihçiliğe ve tarih yazıcılığına bir mana ve mahiyet kazandırma çabasındadır. Ancak bunu yaparken tarihî olayları gerçeği tahrif eden konular (yalan haberler, yanlışlıklar) üzerinden değerlendirme ve okuma girişimine de karşıdır. Hayatiyet ve zaruriyet kavramları ekseninde tarihi tanımlarken önem ve özen içerisindedir. Tarihin

⁶³ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 19-20.

⁶⁴ Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, 20.

fayda yönünden hareket ederken asgarî ve azamî faydalarını programlamıştır. Bu açıdan bakıldığında da tarihçinin duyguları ile gerçekler arasında kaldığında suistimale girişerek tarihin mecrasını değiştirmemesinden yanadır. Tarihçinin vazifelerini sıralarken belirli ölçütler koyar ve bunlar üzerinden insanların bilgi ihtiyacının karşılanacağını ve büyük bir faydaya ulaşacağını nakleder.

Müellifin eserlerinden de görüleceği üzere tarihe -farkındalık mecrası- açısından yaklaştığı görülmektedir. Tarihçiye, temsil ettiği toplum açısından düzgün bir temsiliyet ortaya koyma önerisinde bulunur ve güvenilirlik çizgisini bırakmamasını öğütler. Dolayısıyla tarihçinin görevini ikmal etme durumu ortaya çıktığında liyakate sınıksız sarılması gerektiğini ortaya koyar. Aslına bakılırsa Berenî, çağının ve coğrafyasının umumî vaziyetini iyi resmeden bir tarihçidir. Hem aldığı eğitim ve kendini hazırladığı yerler hem de dönemin kültürel yapısının ona çok şey kattığını görülmektedir.

Müellifin zihnî analiz yeteneğinin iyi düzeyde olduğunu değerlendirmelerinden görmek mümkündür. Onun yazım tarzının öznellik ve nesnellik boyutuna bakıldığında daha ziyade -nesnel- çizgide yazdığını söylemek mümkündür. Ancak siyasetname tarzındaki eseri *Fetâvâ-yı Cihândârî* -özel- noktadadır. Müellif kendisine mahsus ifadeleri ve değerlendirmeleriyle -tarihçilik- sahasında zihnî yenilenme gayesi güderken bir taraftan da gerçekçidir. Bir başka ifadeyle ideal tarih yazımını ve tarihçiliği savunurken diğer taraftan da vakıaların gerçekliğini vermeye çalışır.

Dönem gelişmelerine yakinen şahit olan bir tarihçi olduğu gibi, Sultan Balaban döneminden itibaren başlayarak tarih kitabını yazmaya başladığını unutmamak gerekir. Bu noktada da Muhammed Tuğluk Şah dönemi öncesi için yazdığı bahislerin diğer eserlerden nakil olduğu unutulmamalıdır. Yine onun tarihi değerlendirirken -hayat ile ölüm- arasındaki geçişkenliğe benzeten yönü ve bunu ifade eden tarzı da dikkate şayandır. Tarihçinin bir taraftan içinde yaşanan anı veya tarihsel zamanı yazarken diğer taraftan da yok oluşa veyahut ölüme uzandığını belirtir. Aslına bakılırsa mutlak zamana dönük olarak da tarihçinin bir işlev yaptığını beyan eder ki, yukarıda nakledilen faydalar bahsinde de -ahiret göndermesinde- bulunulmuştur.

Nihai olarak müellifin ortaya koydukları, zamanı açısından detay hususlar olmakla birlikte yaşadığı dönemin ve coğrafyanın gelişmelerini idrak etmiş birisinin değerlendirmeleri olduğu için değerli dizgelerdir. Bugünden çağının tarihçilik yaklaşımına yönelik soru sorulduğunda belli ölçüde cevaplar oluşturabilecek bir tarzıdır. Bunların hepsinin tamamlayıcısı olarak müellif, gözlemleri, saptamaları ve nakilleriyle tarih

yazıcılığına nüfuz edebilmiştir. Müellifin doğruluğu ve gerçekliği bulmak için muhakeme ortaya koymaya çalıştığı, olaylar arasında irtibat kurmaya çalıştığı görülmektedir. Berenî'nin satırlarından ortaya çıkan veya onun göstermeye çalıştığı hususlar bir yönüyle de nitelikli tarihçiliği yansıtmaktır. Olayları salt olarak nakletmekten öte meseleler karşısında bir denge kurma çabasının varlığı da görülmektedir.

Müellifin naklettikleri ve özel olarak tarihin ne olduğuna dair satır aralarında -seçkinlerin tarihini öğrenmek ve toplumların tarihini anlamak- şeklinde yer verdiği iki husus 19. yüzyıldan itibaren modern tarihçilerin üzerinde durdukları konular ve tanımlamalar olmuştur. Berenî'nin bunları benzer şekilde 14. yüzyılda zikretmesi İslâm medeniyeti bağlamında dikkat çekicidir. Müellifin temas edilen tespitleri, tarihin usulü ve ne olduğundan çok ahlakî boyutuna da işaret etmektedir. Görüldüğü üzere müellif tespitlerinde duygularına ve kaygılarına da yer vererek perspektif sunmaktadır. Müellif, sadece tarihçinin ahlakından değil yazılan tarihin de kendi içerisinde ahlak barındırmasından yanadır. Bir başka ifadeyle yazılan tarihte hoş karşılanmayacak hususların yer almasının doğru olmayacağını beyan ederek bir yönüyle -tutucu- bir tavır sergilemiştir. Berenî'nin eserinin baş kısmında bu tespitlere yer vermesi okuyucusunu metne ve tarihçiliğine hazırlaması bakımından değerlidir.

Yine müellifin tarihin bilinç oluşturma ve toplumlar üzerinde yıkıcı tesirler oluşturabileceğine dair tespitleri de dünden bugüne uzanan süreç bakımından kıymetlidir. Müellif, eserini karmaşa içinde sunmaktan öte pür bir anlatımı tercih etmiş ve tarihin pratik sonuçlar da vermesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bir başka deyişle geçmişin nasıl bilineceği ve öğretileceği hususları kadar geleceğin nasıl kurulması gerektiğiyle de ilgilenmiştir. Bu bağlamda da kendi penceresinden tarihin -alanına ve mecrasına- dönük bir yaklaşım sunmuştur.

Kaynakça

Abdullahî, Alireza – Rudgar, Qanbar Ali. “Gorarü's-Siyer, Asıl Adı ve Müellifini Gözden Geçirmek”. 19/105-120. Tahran: *Tarih-i Temeddün-i İslâm*, 1393.

Alkan, Necmettin. “Efsaneden Aydınlanmacı Geleneğe Tarih Düşüncesi”. *Tarih Nasıl Yazılır?*, ed. Ahmet Şimşek. 21-37. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2011.

Bakhtiari, Shahla – Jozian Akram. “Social Approach of Ziauddin Barani in Official Historiography”. *Biannual Journal of Historical Perspective &*

Historiography Alzahra University, V.26/17, 33-56. Tahran: <http://hph.alzahra.ac.ir/>, 2016.

Berenî, Ziyâeddîn. *Târîh-i Fîrûzshâhî*. tsh. Mevlevî Seyyid Ahmed Han Sahib, Kalkûta: Captain W. Nassau Lees, 1862.

Berenî, Ziyâeddîn. *Fetâvâ-yı Cihandârî*. tsh. Mirza Süleyman Han. Lahor: İdare-i Tahkikât-ı Pakistan, Danişgah-ı Pencab, 1972.

Göksu, Erkan. *Tabakat-ı Nâsırî, (Selçuklular)*, Taşhan Kitap, Tokat, 2011.

Hardy, Peter. “Barani”, *The Encyclopaedia of Islam*. 5. 1/1036-1037. Leiden: E. J. Brill, 1986.

Hardy, Peter. *Historians of Medieval India (Studies in Indo-Muslim Historical Writing)*. New-Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1997.

Husain, Agha Mahdi. *Tughluq Dynasty*, New-Delhi: S. Chand & Co (Pvt) Ltd., 1976.

İbn Haldun. *Mukaddime*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.

Kanar, Mehmet. *Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları, 2008.

Khan, İqtidar Alam. *Historical Dictionary of Medieval India*. Maryland: The Scarecrow Press, 2008.

Koç, Bilal. *Delhi Türk Sultanlığında Tuğluklular Dönemi Siyasi Tarihi (1320-1414)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Koç, Bilal. “Ticaret ve Kazanç Ahlâkının Hindistan Görünümü: Fetâvâ-yı Cihândârî ve Pazar Bahsi”. *IV. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildirileri (27-29 Eylül 2018)*, 1/ 163-178. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Yayınları, 2019.

Kortel, S. Haluk. *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*. Ankara: TTK, 2006.

Oppermann, Serpil. “Yeni Tarihseçilik”, *Türkiye’de Tarih Yazımı*. ed. Vahdettin Engin & Ahmet Şimşek. 331-345. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

Storey, Charles Ambrose. *Persian Literature*. London: Luzac & Company Ltd., 1970.

Özcan, Azmi. “Berenî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/491. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Öztürk, İbrahim Hakkı. “Bilimsel (Modern) Tarihten Parçalanmış (Postmodern) Tarihe”. *Tarih Nasıl Yazılır?*. ed. Ahmet Şimşek. 39-66. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2011.

Safran, Mustafa - Şimşek, Ahmet. “Tarihyazımında Bir Sorun: Anlatı”. *Türkiye’de Tarih Yazımı*, ed. Vahdettin Engin & Ahmet Şimşek. 315-330. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1998.

Uyar, Mustafa. *Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî Tabakât-ı Nâsirî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, çev. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.